

2. Васильєва Л. Ради духовного общенія // Днепр вечерний. 1990. 18 апреля.
3. Вежичанина О.С., Сандриков В.Е., Огрызкина О.М. Днепрпетровский музей истории религии и атеизма: Краткий путеводитель. Д.: Промінь, 1980. - 29 с.
4. Викторова А. Загляни в прошлое: [В отделе истории и религии музея появился новый раздел, посвященный культовому искусству православия и старообрядчества] // Днепр вечерний. 1990. 6 сентября.
5. Віхи музейної біографії: До 160-річчя заснування Дніпропетровського історичного музею імені Д.І.Яворницького / Авт.-упоряд.: Н.І.Капустіна, В.М. Бекетова – Д.: Герда, 2009. – 72 с.
6. Вступні у зібранні Дніпропетровського національного історичного музею імені Д.І.Яворницького: [Каталог] / Авт.-уклад. Н.О.Степаненко; вступ Н.І.Капустіна. Д.: АРТ-ПРЕС, 2012. - 40 с.
7. Дембінська О.І. Православна ікона з фондів Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького: Буклет. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – 2 с.
8. Духовні скарби Придніпров'я. Буклет виставки до 160-річного ювілею Дніпропетровського історичного музею імені Д.І.Яворницького / Відп. за вип. В.М.Бекетова. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – 2 с.
9. Звіти Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І.Яворницького за 1991-2015 рр.: Рукописи // Поточний науково-діловий архів музею, що зберігається в науковій частині.
10. Історична пам'ять Дніпропетровщини: колективна монографія. – Д.: Дн-ська обл. ред. по підгот. й вид. тематичної сер. книг «Реабілітовані історією»; Вид-во «Моноліт», 2012. – 476 с. (с.40).
11. Каталог Екатеринославского областного музея имени А.Н. Поля. - Екатеринослав: Типография губернского земства, 1910. - 444 с.
12. Книги гражданской печати XVIII века: Каталог музейной коллекции / Сост. С.В.Абросимова. – Д., 1989. - 46 с.
13. Когтянц К.А. Кому ж належить собор? // Культура і життя. 1991. 21 вересня.
14. Когтянц К.А. І віці цілі... // Культура і життя. 1991. 5 жовтня.
15. Когтянц К.А. Музеем больше, музеем меньше... О музее истории религии в Днепрпетровске // Шанс. 1991. 14 ноября.
16. Когтянц К.А. Не слишком ли много? (Об истории и современном состоянии здания музея) // Собор. 1992. 14 ноября.
17. Музеї Дніпропетровської області. Довідник-путівник / Авт.: Капустіна Н.І., Бекетова В.М. – Дн.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 56 с.
18. Ніколаєв Б. Образ Богородиці в християнському мистецтві // Наше місто. 1995. 7 квітня.
19. Сандриков В. Від ікони – до супутника // Прапор юності. 1977. 10 грудня.
20. Старопечатные кириллические издания в Днепрпетровском историческом музее 1574-1800 гг.: Каталог. / Сост. С.В.Абросимова. – Д., 1988. - 42 с.
21. Фаримець А.М. Історія створення «Церковного відділу» Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького // Регіональне та загальне в історії. Матеріали наукової конференції. – Д., 1995. - С. 161-163.
22. Чабан М. Порівняно з 1913 роком // Зоря. 1990. 21 квітня.

Микола БЛИЗНЯК (Острог)

ІНВЕНТАР БЕЛЬМАЖА 1728 Р.

Джерела з історії міст і сіл Волині XVIII ст. збереглися до нашого часу зокрема в складі багатих архівних зібрань князівських та магнатських родин, що мали розлогі володіння у воєводстві¹. У багатьох випадках ми маємо справу з інвентарями, що дають можливість детально з'ясувати господарський стан приватних володінь. Про важливість описово-статистичних джерел для вивчення соціально-економічної історії українських земель істориками неодноразово вже акцентувалося у минулому і в наш час. В цьому ключі важливе місце посідають джерелознавчі, археографічні та конкретно історичні дослідження, що в географічному обширі відносяться до Правобережжя та Волині зокрема, О. Барановича, Й. Новицького, М. Ковальського, В. Атаманенка, Н. Черкаської, у яких фахівці одноставно наголошують на необхідності введення історичних документів до наукового обігу [1; 2; 7; 10; 11; 13]. Разом з тим, інвентарі Бельмажа першої третини XVIII ст. потребують археографічного засвоєння та подальших джерелознавчих характеристик.

Село Бельмаж, що поруч з Острогом, у досліджуваний час входило до ординатської частини Острозької волості, очевидно, могло виникнути як сільськогосподарська округа резиденції князів

¹ Висловлюю щире вдячність за допомогу в копіюванні аналізованого джерела пані Третяк Юлії Олегівні, студентці Університету управління та банківської справи у Кракові.

Острозьких і згодом, у середині XIX ст., внаслідок розширення повітового Острога вже у складі Російської імперії злилося з містом та перетворилося на одну з вулиць на південному заході міста, через яку пролягав шлях до Кременця.

Письмові свідчення про поселення дійшли до нас з XVI і XVII ст. В акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких 1542 р. згадано «людей на Бельмажі» [10, с. 20]. В тому ж році у підтвердженні прав Беати Острозької на маєтки покійного чоловіка з вписанням акту їх поділу між нею та її дочкою Гальшкою згадуються «люди на Горнощи и на Бельмажи Ивана Подьскарбега» [10, с.36]. На мій погляд, йдеться про лише кілька селянських домогосподарств, а отже – про незначне поселення. В одному із найважливіших документів з історії землеволодіння представників княжої династії Острозьких – акті поділу володінь князя Василя-Костянтина Острозького між його синами Янушем та Олександром 1603 р. натрапляємо на «хлопи архїєпископа на Белмажу». Селяни поймаєні у документі – це всього 23 імені «холопів архїєпископа» та три залежні селянина, що відносилися до слуг «архїєпископського палацу» [7, с. 116; 10, с. 78, 92]. Бельмаж внаслідок поділу 1603 р. перейшов у власність Янушу Острозькому й надалі продовжував перебувати у статусі невеликого сільського поселення, проте вже тут представлено й церковні володіння. З 1609 р. у маєтках Януша Острозького, який довго не мав прямого спадкоємця і не бажав, щоб його маєтності перейшли до нащадків брата Олександра, з яким мав напружені стосунки, була створена з дозволу сейму Острозька ординація, що включала 24 міста і 593 села, куди входив і Бельмаж [8, с. 314- 315].

У «Постанові на Академію Острозьку», що була опублікована київськими ученими о. Ю. Мициком та В. Щербаком і гіпотетично датована ними між 1608 – 1636 рр., бельмазький фільварок був відзначений як «нагорода» навчальному закладу, а також з села возили дрова та всіляку допомогу і «поправки» надавали академії [9, с. 121].

Для першої чверті XVII ст. маємо задокументовану інформацію про фільварок на Бельмажі. З інвентаря ординарської частини Острозької волості 1621 р. дізнаємося деталі про сам бельмазький фільварок як комплекс будівель адміністративно-господарського характеру, їх специфіку та основні спрямування цього багатогалузевого господарського комплексу [6, с. 133 – 134]. На окремі висновки заслуговує та деталь про «хлів, що з хворосту плетений, соломою накритий, в якому бувала худоба» [6, с.134; 10, с. 316]. Тому тваринництво, як випливає з цитованого джерела, посідало у цьому фільварку другорядну роль, а зернове господарство – перебувало на першому плані. На користь останнього аргументу варто додати хорошу якість ґрунтів для цієї частини Острожчини і для південно-східної Волині вцілому. Характерно, що переважна більшість підданих на Бельмажі в 1621 р. «на півволоках». Такий розмір селянського землеволодіння, на думку дослідників, оптимально відповідав функціонуванню фільварку [1, с.13]. Для цього ж року джерело фіксує в селі огородників, бояр «листових», рибаків з відповідними їх повинностями. На Бельмажі наявні «підвод тяглих тринадцять, чотири плуги», відповідно до яких мешканці сплачували чинш від волоки по півкопи литовських грошей та «порохове» і «сторожове» у розмірі два литовських гроши, огородники сплачували подимне по шість грошей литовських [10, с. 316].

Необхідно відмітити й чотири «піддані кляшторні», що тримали кожен по волоці та, очевидно, належали до Межиріцького францисканського монастиря в ім'я Святої Трійці, оскільки цього ж 1621 р., 28 червня, Януш Острозький спорядив фундуш на Межиріцький монастир, де вказано, що десятина всякого збіжжя від фільварку Бельмазького належатиме межиріцьким францисканцям [12, s. 207, 267].

Про збільшення масштабів загосподарення бельмазьких земель свідчань дані інвентаря 1621 р. про наявність тут ще трьох фільварків різних шляхтичів. В цей же час документ вказує на існування у селі корчми, з якої сплачували 40 злотих річно [10, с. 316].

До середини XVII ст. Бельмаж увійшов до складу Межиріцького ключа. З інвентаря цієї адміністративної одиниці 1643 р. здобуємо відомості про фільварок на Бельмажі, соціальну диференціацію його мешканців та їх повинності [10, с. 358 - 360]. У документі вказано про такі категорії залежного селянства, як півдворищні (всього 15), четвертинники (всього 4), огородники (всього 20). У селі продовжують мешкати бояри з обов'язком їздити з листами, шляхетська власність представлена зокрема п'ятьма фільварками, в числі котрих і фільварок «Турановський», який тримає війт острозький [10, с. 359].

У роки Хмельниччини Острожчина, очевидно, зазнала значних руйнувань і, згідно з висновками О. Барановича про Волинь, реставрувати край – це першорядне життєве завдання не тільки для XVII, але й багатьох десятиріч XVIII віку [3, с. 2]. На початку XVIII ст. Волинське воєводство ще відчувало період кризи, яка продовжувала виявлятися у багатьох аспектах суспільного, економічного і політичного життя цілої Речі Посполитої. На початку цього століття Острожчина була втягнута у вир Північної війни,

коли кількаразові постої військ значним тягарем лягли на плечі місцевих селян.

Складність соціально-економічної ситуації в Острозькій волості зокрема допоможуть встановити інвентарі краю, що збереглись. Передовсім це інвентарі ординатської частини Острозької волості 1708 р., сумаріуш 1714 р. (що опубліковані Й. Новицьким [13]), інвентар 1724 і 1728 рр. Варто наголосити на тому, що пошуки документів з історії другої частини Острожчини – неординатської цього ж часу ще продовжуються. Їх віднайдення дасть можливість повноцінно оцінити стан волості у першій третині XVIII ст. і відповісти на питання про етапи відбудови економіки регіону.

* * *

Отже, інвентар села Бельмажа 1728 р. зберігся і дійшов до нашого часу в складі багатого архівного зібрання князів Сангушків, що у Кракові [14]. Документ є частиною інвентаря ординатської частини Острозької волості, що був споряджений 2 квітня 1728 р. Поштовхом до складання інвентаря, очевидно, послугувала потреба в оцінці господарського стану ординатської частини волості, котра у досліджуваний період належала Юзефі-Марії (Маріанні) Любомирській (1693 - 1729), дружині Павла Кароля Сангушка. Згодом, ординатські володіння перейшли до рук її синові надвірному маршалку Великого князівства Литовського Янушові-Олександрові Сангушкови (пом. 1775) [5, с. 227]. Останній продав належний йому Острозький майорат у 1753 р.

Село Бельмаж відносилось у досліджуваний період, як і в попередньому часі, до незначних сільських поселень. Належність його до замкової адміністрації, а також сплата натуральних повинностей до Межиріцького монастиря зумовлювали певну специфіку в його розвитку. Село знаходилося досить близько до двох міст – Межиріччя та Острога і в багатьох аспектах знаходилося в залежності від їх економічного поступу. Ця вигідна близькість викликала спокусу мати тут власність представників адміністрації князів Острозьких та їх наступників, ласим був цей шматок і для церковної/монастирської влади, що спостерігаємо впродовж доби пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу.

Інвентар 1728 р. зафіксував 22 домогосподарства, які у своєму розпорядженні мали півволики ґрунту. Робоча худоба представлена волами (22) і кіньми (25): 12 господарів обробляли землю волами, 10 – волами і кіньми, 8 – лише кіньми, 2 не мали робочої худоби. Кількісна перевага коней у волинському селі для XVIII ст. не є традиційною, оскільки воли загалом переважали в інших селах, що пов'язується з потребою оранки. Натомість коні використовувалися переважно для їзди верхи та перевезення вантажів. Проте особливістю Бельмажа як замкового села була повинність доставки листів, а такі спеціальні доручення вимагали наявності коней.

Господарство села відбудовувалося досить повільно після військових постоїв початку століття, про що можна зробити висновки після ознайомлення з даними опублікованого Й. Новицьким інвентаря 1708 р. Тут зафіксовано всього 16 димів, 4 пляци (чи земельні ділянки під забудову) були пустими [13, с. 212]. Через два десятки років ми маємо, як вже відзначалося вище, 22 дими, тобто ситуація із залюдненістю змінюється досить незначними темпами.

П'ять господарів з Бельмажа мали пасіки і сплачували відповідну данину. Фактично, остання була представлена бджільною десятиною, а в разі наявності менше десяти вуликів – господар сплачував на користь замку 15 грошей, причому про розвиток бджільництва у селі панська адміністрація намагається, як видно з документу, дбати і поширювати його у власних володіннях.

Упорядники інвентаря чітко висловлюють власну позицію про прямо пропорційну залежність прибутків від заселення краю. Селяни змушені були відробляти цілу низку традиційних повинностей, серед яких у публікованому нижче джерелі натрапляємо на: десятий сніп на користь францисканців та замку, закоски, обкоски, заорки, оборки, зажинки, обжинки, возити до замку дрова, сіно, відбувати шарварки при потребі тощо.

Інвентар дає можливість встановити характерні риси розвитку замкових сіл на Острожчині у першій третині XVIII ст. Документ доповнює відомості про маловідомі дотепер аспекти господарювання в Острозі та Межиріччі, сусідньому Хорові. Інформативними є відомості про повинності селян, їх зайнятість, демографічні питання розвитку Бельмажу тощо. Широкі можливості представлено в джерелі для розробки проблем ономастики Волині та багатьох інших аспектів з минулого Острозької волості.

Пропонований нижче документ публікується вперше, при його підготовці до друку максимально збережено особливості оригіналу.

Инвентар Бельмажа 1728 року

/K. 83/

Osiadłość wsi Bielmaza

Dymy	Grunta		Woły	Konie	Kury
1.	1/2	Andrzej Haydamowicz	2	2	1
2.	1/2	Opanas Charkow zięc na Jarmoly Samoroki	2	1	1
3.	1/2	Lewko zięc Samoroki	-	1	1
4.	1/2	Wasył Kusienki	-	1	1
5.	1/2	Jaroszczukow braci dwoch Ostap y Andruszko	-	2	1
6.	1/2	Hrycko Samoraka	2	2	1
/K. 84/					
7.	1/2	Michalko z synami swemi Klimem y Jarema	2	1	1
8.	1/2	Misko Lesniczenko	2	2	1
9.	1/2	Wasko Juskow syn	-	1	1
10.	1/2	Andruszko Samoroka na usługach xcia IMCi Dobrodzieia	2	2	1
11.	1/2	Jusko Woskoboynik	-	2	1
12.	1/2	Stepan Sklarz	-	1	1
13.	1/2	Procko Zakrywiczny	-	1	-
14.	1/2	Panas Lennik	-	-	1
15.	1/2	Semko Slobodzianin	-	2	-
16.	1/2	Stepan Lennik	2	-	1
17.	1/2	Iwan Samoroka	2	1	1
18.	1/2	Zienka wdowa z synem Fedorem	1	1	1
19.	1/2	Jan Konwiczewski wojt	2	1	-
20.	1/2	Harasym	-	-	-
21.	1/2	Dmitro	1	1	1
22.	1/2	Charko Tymoszyk	2	-	1

Pasieki w teyze wsi Bielmazu u chłopow zostaię

1. Trohim
2. Panas
3. Iwan Samoroki
4. Iwaniec
5. Andruszko Samoroka

Z Bielmarza zakosków obkosków

Dni poiedynczę n[ume]ro 34

Drew wozów n[ume]ro 34

W tey wsi oycowie franciszczani międzyrzyccy trzymaię ogrodów incopempetenter 5 dico piec.

Tamże obszary lany dworskie do tey że wsi należące z dawnych czasów, z którey dziesiecziny snopowe Ich Mciowie oycowie francoszczani międzyrzyccy biorą allegując że to mają w klasztornym prawie od xię[ża]t Ich Mciow nadanym per collationem dołożoną. Z pol zas pustych y ogrodów polnych kiedy kto zasiewac będzie dziesieczinę oddawac ma zwyczajnie do zamku.

Tamże P. Wichowski dworek ma y kilka poddanych za consensem x[ię]stwa Ich Mci z służby Ordynackiey, tenże ma lesnictwo consens ma i teraz pilno rekomenduie się, aby pilne miał o nim adwersyę, żeby w lasach spustoszenia nie bylo. W tey że wsi P. Kijowskiego mieszczanina dziedzicznego ostrogskiego z części I.O. Xcia Imci Dobrodzieia do którego włok dwie za gromadami dwiema we wsi Chorowie będącemi po Tomaszu Żygmuntowiczu onemu suciessione należących na I.O.O. Xcia IMCI sub actu et data w Warszawie lma 8 obris Anno 1698 conferowanych, a potym ferowano decyzją kommisarską de actu w Dubnie Anno 1698 m[iesiaca] Aprilis; exquore na tych chorowskich grontach alias włokach osiedli chłopci y na pociag y panszczyzną wszelką są obroceni do dworu. Więc aby z mieyskich włok tu poblížszych dwie pustych, iakich za dyspozycyą ekonomiczną były mu nadane, za czym ad prasens przy inwentontowaniu włok ostrogskich są one na zamian tamtych chorowskich /E.84/ wydzielono włok dwie, iedna włoka Wilimowska seu wojtowska titulo o miedze włok ordynackich pana Koronowskiego, drugie puł włoki zaraz o miedze tey że Wilimowskiey, item Pankowskiey puł

włoki in summa włok całych dwie y ogrod Toczynski dolny który trzymał Kuchczeczycha miedzyrzycka, do którego ogrodu lubo kupił żyd już u niey żadney pratenysi miec nie będzie, ale iakie w miescie gront ma obrac pod winą na skarb xcia IMCI Dobrodzieia.

Powinność tey wsi Bielmaża

1mo. Za nierobienie panszczyzny quot annis wypłacac powinni po złotych 200. Dico dwieście zychecaiać tych że ludzi do naywiększey osiadłości z której by większą mogła przyrość profit do skarbu pańskiego.

2do. Dziesięciny z pol pustych któreby się znaleść mogły y sianożęci, dziesiąty snop wszelkiego zboża y dziesiątą kopice siana do zamku oddawać maia.

3tio. Także z tey wsi do grobel stawu, ile szarwarku potrzeba będzie odrobiac maia, nieobracaiac szarwarków na inszę strone y potrzebe.

4to. Dziesięcina pszczelna iako się z rewizyi pokaże ul dziesiąty z pszczolami brac powinni, jednakże wybiwszy pszczoły temuż gospodarzowi ul zostac się powinien, dla ruiny zas wszelkiey w przybyciu pasiek nie powinien będzie zamek na zruynowanie pasieki wybierzac dziesiątego ula co naylepszego, tylko ten brac powinien któryby się w lenii postanowiony znalazł, u kogoby zas dziesięciu ulow nie znalazło się, tedy od każdego oczkowego od ula po groszy pietnaście dac powinien.

5to. Ze wszystkie powinności excepto naznaczonego czynszu postanowia się aby do naznaczonó folwarku powinni.

6to. Zaorków dzien, oborków dzien na ozimino y jarzynę. Zarzynków, obrzynków, zakosków, obkosków po dniu jednym odprawic powinni, w zimię zas po dwie fury drew do zamku odwieść maja.

Wojewódzkie archiwum Państwowe w Krakowie (Polska). Sekcja I. Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 372. – K.83 – 85.

Оригінал, рукопис. Публікується вперше.

1. Атаманенко В. Організація господарства в маєтках Острозьких в першій половині XVII ст. // Матеріали VII – IX Острозької конференції «Острозька на порозі 900-річчя» 1996 – 1998 роки. – Острозь, 2000. – С. 10 – 13.

2. Баранович А. К изучению магнатских архивов Украины // Проблемы источниковедения. – М., 1956. – Т.5. – С.146 – 158.

3. Баранович О. Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII в. // Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії України в Києві. – К., 1926. – Т. 1. – С. 1 – 90.

4. Бирук М. Сільське населення в Острозькій волості на початку XVIII ст. // Острозький краєзнавчий збірник / Ред. група М. Манько, М. Данилюк, Т. Глушман та ін. – Острозь, 2010. – С. 68 – 75.

5. Вихованець Т. Матеріали з історичної топографії Острога першої третини XIX століття // Острозький краєзнавчий збірник / Ред. група: М. Манько, М. Данилюк, С. Позиховська та ін. – Острозь, 2012. – С. 226 – 257.

6. Ворончук І. Інвентарі дворів та замочків Острозьчини 1621 р. // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – С. 125 – 138.

7. Ковальський М. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острозь, 1998. – 288 с.

8. Кулаковський П. Острозька ординація // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія / Редкол.: І. Пасічник, П. Кралюк, А. Атаманенко. – Острозь, 2010. – С. 314 – 315.

9. Мицик Ю., Щербак В. «Postanowienie na Akademik Ostrozsk№» // Острозька давнина. Дослідження та матеріали / Відп. ред. І. Мицько. – Львів, 1995. – С. 120 – 121.

10. Описи Острозьчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упоряд. В. Атаманенко. – К.; Острозь; Нью-Йорк, 2004. – 384 с.

11. Черкаська Н.О. Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідом. зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 190 – 203.

12. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Biały Dunajec; Ostróg, 2013. – 307 s.

13. Nowicki J. Osidłość miasta Ostroga anno 1708 // Rocznik Wołyński / Pod. red. J. Hoffmana. – Równe, 1938. – T. VII. – S. 179 – 228.

14. Wojewódzkie archiwum Państwowe w Krakowie (Polska). Sekcja I. Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 372. – K. 83 – 85.